

CPT standardite areng vahi all pidamise alal

*Väljavõte 12. üldaruandest,
publitseeritud 2002 aastal*

33. Ühiskonna normaalseks toimimiseks on väga oluline, et politseil oleks volitus vahistada, ajutiselt kinni pidada ja küsitleda kriminaalkahtlusaluseid ning teisi isikuid. Paraku kaasneb nende volitustega hirmutamise ja füüsilise väärkohtlemise loomulik risk. CPT põhieesmärk on leida meetmeid seesuguse riski vähendamiseks absoluutse miinimumini, sealjuures politseid tema töökohustustes liigselt häirimata. Julgustavaid arengusuundi politsei pädevusalas rakendatava vahi all pidamise osas võib märgata mitmes riigis; siiski tuleb CPT-l liiga sageli rõhutada vajadust olla selles suhtes valvel.

34. **Kriminaalkahtlusaluste ülekuulamine** kuulub spetsialistide pädevusalasse ja nõuab eriväljaõpet, kui seda tahetakse läbi viia rahuldaval tasemel. Esiteks on äärmiselt oluline, et oleks läbinisti selgeks tehtud *ülekuulamise täpne eesmärk* - üksikasjaliku ja usaldusväärse informatsiooni hankimine, avastamiseks uurimisega seotud asjaolude kohta tõeseid fakte, mitte püüda saavutada ülestunnistust kelleltki, kes küsitlevate ametnike silmis on juba eeldatavalt süüdi mõistetud. Peale asjakohase väljaõppe tagamise hõlbustaks politseiametnikel eelmainitud eesmärgi saavutamist suuresti ka kriminaalkahtlusaluste ülekuulamist käsitleva käitumiskoodeksi kehtestamine.

35. Aastate jooksul on CPT delegatsioonid vestelnud väga paljude isikutega eri riikides, kes on esitanud usaldusväärseid andmeid, et soovivat ülestunnistust taotledes on politseiametnikud neid ülekuulamisel füüsiliselt väärkohelnud või hirmutatud või ähvardanud. On endastmõistetav, et kriminaalõiguse süsteem, mis väärtustab *ülestunnistusega seotud tõendmaterjali*, ergutab uurijaid, kellele sageli avaldatakse survet tulemuste saavutamiseks, kasutama füüsilisi või psühholoogilisi sundmeetmeid. Piinamise ja muu väärkohtlemise tõkestamiseks on äärmiselt oluline täiustada juurdlusmeetodeid, millega saaks vähendada kahtlusaluse süüdimõistmise sõltuvust ülestunnistustest ning teistest ülekuulamisel esile tulnud tõendmaterjalidest ja teabest.

36. Vahialuste väärkohtlemise tõkestamise väga tähtis lisatagatis on **politsei ülekuulamiste elektrooniline (so audio- ja/või videotehniline) salvestamine**. CPT-l on heameel nentida, et üha rohkem riike kaalub vastavate süsteemide sisseseadmist. See tagab ülekuulamise täieliku ja autentse salvestamise, hõlbustades suuresti kõigi väärkohtlemist käsitlevate kaebuste uurimist. Salvestamine on nii politsei väärkoheldud isikute kui ka politseiametnike huvides, keda võidakse alusetult süüdistada, et nad on ülekuulatavaid füüsiliselt väärkohelnud või avaldanud neile psühholoogilist survet. Politsei ülekuulamiste elektrooniline salvestamine vähendab ka ohtu, et süüalune võiks hiljem mõnda ülestunnistust eitada.

37. Korduvalt on CPT leidnud **ülekuulamisruume**, mis on juba oma olemuselt hirmutavad. Näiteks ruume, kus on kasutatud üksnes musta värvi kujundust ja kus prožektorid on suunatud ülekuulatava jaoks mõeldud istmele. Seesuguseid ruume ei tohiks politseiasutustes leiduda.

Lisaks korralikule valgustusele, küttele ja ventilatsioonile peaksid ülekuulamisruumis olema kõigile ülekuulamises osalejatele ühesuguse disaini ja mugavusega istmed. Ülekuulaja koht ei tohiks olla domineeriv (nt üldtasapinnast kõrgemal) või ülekuulatavaga vastamisi olles temast eemal. Seal kasutatavad värvilahendused peaksid olema neutraalsed.

38. Mõnes riigis on CPT leidnud, et politsei **seob vahialuste silmad kinni**, iseäranis ülekuulamise ajaks. Politseiametnikud on esitanud sellise talitusviisi eesmärkide kohta mitmeid sageli vastukäivaid seletusi. Aastate jooksul kogutud informatsiooni põhjal on CPT-l alust väita: paljudel, kui mitte enamikul juhtudel seotakse silmad kinni selleks, et vahistatu ei saaks kindlaks teha korrakaitseametnikku, kes tema puhul väärkohtlemist rakendab. Isegi kui ei rakendata füüsilist väärkohtlemist, tähendab vahistatu silmade kinnisidumine – iseäranis ülekuulamise ajaks – julmust, mille mõju asjaomasele isikule on sageli võrdväärne psühholoogilise väärkohtlemisega. CPT soovitusel peaks politsei pädevusalas viibivate vahialuste silmade kinnisidumine olema selgesõnaliselt keelatud.

39. CPT jaoks ei ole sugugi haruldane, kui politseiasutusest leitakse **kahtlasi esemeid**, näiteks puu- ja metallkeppe, luuavarsi, pesapallikurikaid, jämeda elektri kaabli juppe, tulirelvaimitatsioone ja nuge. Need leiud on mitmel puhul andnud aluse uskuda seal kinnipeetavate väiteid CPT delegatsioonidele, et neid on sääraste esemetega ähvardatud ja/või löödud.

Tavapäraselt ütlevad politseiametnikud niisuguste esemete kohta, et need on vahialustelt konfiskeeritud ja neid kasutatakse tõendmaterjalina. Asjaolu, et need on märgistamata ja sageli leitakse neid hajutatuna kogu majast (vahel kardinatega või seinakappide tagant), äratav üksnes umbusku. Hajutamaks spekulatsioone politseinike väärkäitumise kohta ja kõrvaldamaks võimalikke ohuallikaid nii personalile kui ka vahialustele, tuleks tõendmaterjalina konfiskeeritud esemed alati korrektselt märgistada, eraldi registreerida ja hoida selleks ettenähtud ruumis. Kõik ülejäänud esemed, mida eespool kirjeldati, tuleks politseiasutusest üldse ära viia.

40. Oma tegevuse algusest peale on CPT õhutanud politsei vahistatute kolme põhilist õigust: **õigus konsulteerida advokaadiga, õigus konsulteerida arstiga ja õigus teavitada vahistamisest mõnda sugulast või vabalt valitud kolmandat isikut**. Paljudes riikides on CPT soovitude valguses astunud vastavaid samme nende õiguste kasutuselevõtmiseks või kindlustamiseks. Konkreetsemalt – paljudes CPT külalstatud riikides on nüüd tunnustatud vahistatu õigust advokaadiga vahistuse vältel suhelda. Seal, kus seda õigust veel ei ole, kavatakse see kehtestada.

41. Sellegipoolest ollakse mitmes riigis vastu CPT soovitusele, et **advokaadiga konsulteerimise õigust** tuleks lubada kohe peale vahistamist. Mõnel pool võivad vahialused seda õigust kasutada alles teatud vahistusaja möödumisel; teisel jõustub kõnealune õigus siis, kui vahialune on ametlikult kahtlusaluseks tunnistatud.

CPT on korduvalt rõhutanud, et tema kogemuste järgi on suurim oht saada hirmutamise või väärkohtlemise ohvriks otse pärast vahistamist. Järelikult peab politsei vahistatud isikutel olema juba siis õigus konsulteerida advokaadiga, vältimaks enda väärkohtlemist. See õigus hoiatab politseiametnikke, kes kipuvad kinnipeetuid väärkohtlema. Lisaks on advokaadil võimalus võtta meetmeid, kui väärkohtlemine siiski aset leiab. CPT mõonab, et õigusemõistmise huvides võib erandjuhtudel viivitada kinnipeetule õiguse andmisega tema enda valitud advokaadiga suhtlemiseks. Küll aga ei tohiks tekkida olukord, kus õigust advokaadikaitsele tõkestatakse kogu eeluurimise ajal. Sellisel juhul tuleks talle võimaldada lävimist mõne sõltumatu advokaadiga.

Õigus advokaadiga konsulteerida peab hõlmama ka õigust temaga vestelda ilma kõrvaliste isikute juuresolekuta. Asjaomasel isikul peaks põhimõtteliselt olema õigus nõuda advokaadi juuresolekut kõigil ülekuulamistel. Loomulikult ei tohiks see takistada politseid kiireloomulistel asjaoludel küsitlemast isikut ka advokaadi juuresolekuta (kes ei pruugi kohe saadaval olla), ega välista ülekuulamise korrektset läbiviimist takistava advokaadi asendamist teisega.

Samuti rõhutab CPT, et õigust advokaadiga konsulteerimiseks ei tohiks olla üksnes kriminaalkahtlusalustel, vaid kõigil, kes on kohustatud politseijaoskonda minema ja seal näiteks tunnistusi andma.

Et õigus advokaadiga konsulteerimiseks oleks ka tegelikkuses täielik, tuleks leida võimalus nende isikute rahaliseks abistamiseks, kelle materiaalne olukord ei võimalda advokaadi teenuste eest tasuda.

42. Politsei vahistatud isikutel peaks olema ametlik õigus **arstiga konsulteerida**. Teiste sõnadega – kui isik soovib arstlikku läbivaatust, tuleks arst ilma liigse viivitusega igal juhul kohale kutsuda. Politseiametnikud ei tohiks seesuguseid palveid oma tahte järgi selekteerida. Arstiga konsulteerimise õigus peab hõlmama ka vahistatu õigust läbivaatusele, mida teeb tema enda valitud arst (lisaks politsei algatusel toimunud arstlikule läbivaatusele).

Kõik vahialuste meditsiiniuuringud tuleb läbi viia väljaspool korrakaitseametnike kuulde- ja – kui arst ei soovi erandjuhul teisiti – ka vaateulatust.

43. Vahialuse **õigus teavitada vahistamisest kolmandat isikut** peaks põhimõtteliselt olema tagatud kohe pärast isiku vahistamist. CPT mõnab, et selle õiguse elluviimisel võib kohaldada teatud erandmeetmeid, kaitsmaks politseiuurimise seaduslikke huve. Need erandid peavad olema selgelt määratletud ja range ajalise piiranguga ning nende rakendamisega peaksid kaasnema asjakohased tagatised (näiteks: viivitus vahistamise teatavakstegemisel tuleb kirjalikult fikseerida koos vastava põhjendusega ning selle rakendamiseks on nõutav asjaga mitteseotud politsei vanemohvitseri või prokuröri nõusolek).

44. Vahistatute õigustest on vähe kasu, kui asjaomased isikud ei ole nende olemasolust teadlikud. Seetõttu on äärmiselt vajalik, et vahistatud isikuid viivitamatult **selgesõnaliselt teavitataks nende õigustest** keeles, mida nad mõistavad. Et seda tagada, tuleks igale vahistatule kohe pärast vahistamist anda dokument, kus nende õigused on võimalikult ühemõtteliselt sõnastatud. Vahistatu peaks andma allkirja, et teda on tema õigustest teavitatud.

45. CPT on mitmel juhul rõhutanud **kohtu- ja õigusorganite rolli** politseis väärkohtlemise vastu võitlemisel.

Näiteks tuleb kõik politseis kinnipeetavad, kelle puhul kavatsetakse rakendada eeluurimisvangistust, tuua kohtu ette, kes otsustab, kas eeluurimisvangistust tuleb kohaldada. Ikka veel on riike, kus CPT külastuse ajal ilmneb, et seda ei tehta. Kahtlusaluse toomine kohtu ette annab väärkoheldud isikule õigeaegse kaebuse esitamise võimaluse. Isegi kui vahistatu sõnaselgelt kaebust ei esita, võib kohtunik astuda samme väärkohtlemise märkide olemasolu korral (näiteks silmnähtavad vigastused, isiku välimus või käitumine).

Loomulikult peab kohtunik midagi ette võtma, kui ilmnevad politseis väärkohtlemise märgid. Kui kahtlustatav väidab kohtu ees pärast politsei vahistust, et teda on väärkoheldud, peab kohtunik väidetava kirjalikult üles märkima, tellima kohe kohtumeditiinilise läbivaatuse ning tegema kõik vajaliku, et tagada õige uurimine. Seda tuleb teha nii siis, kui kõnealusel isikul on

nähtavaid väliseid vigastusi, kui ka siis, kui neid ei ole. Kohtunik peab nõudma kahtlustatava kohtumeditiinilist läbivaatust ka siis, kui kahtlustatav ei väida, et teda on väärkoheldud, kuid kui on põhjust uskuda, et kohtu ette toodud isik on väärkohtlemise ohver.

Järelevalveametnike poolset väärkohtlemist käsitlevate kaebuste kohusetundlik uurimine õigus- ja teistes asjaomastes organites ning kohaste karistuste rakendamine on mõjusad hoiatusmeetmed. Kui aga nimetatud organid kaebustele tõhusalt ei reageeri, võivad korrakaitseametnikud, kes on vahistatuid väärkohelnud, hakata arvama, et nad saavadki seda karistamatult teha.

46. Mõnel juhul on vajalik **eeluurimisvangistuses isikute täiendav ülekuulamine politseis**. CPT on arvamisel, et väärkohtlemise ennetamiseks oleks eelistatav ülekuulamine korraldada vanglas, mitte politseiasutuses. Eeluurimisvangistuses isikute tagasitoomist politsei järelevalve alla täiendavaks ülekuulamiseks tuleb taotleda ja lubada vaid siis, kui see on tingimata vajalik. On enesestmõistetav, et nendel erandjuhtudel, kui eeluurimisvangistuses peetav isik antakse uuesti politsei järelevalve alla, on tal lõikudes 40. - 43. kirjeldatud õigused.

47. Vahistamine politsei pädevusalas on (või vähemalt peaks olema) suhteliselt lühiajaline. Sellegipoolest peavad **politsei arestikambrite tingimused** vastama teatud *põhitingimustele*.

Kõik politsei arestikambrid peavad olema puhtad ja mõistliku suurusega¹, vastama sinna paigutatud isikute arvule ning olema piisavalt valgustatud (so sobivad lugemiseks, v a magamisajal). Eelistatud on kambrites loomulik valgus. Kambrites peab olema võimalus puhata (näiteks statsionaarne tool või pink). Isikutele, kes peavad ööseks vahi alla jääma, tuleb võimaldada puhas madrats ja tekk. Vahistatud peaksid saama kasutada puhast klosetti ning end korralikult pesta. Süüa ja juua tuleks neile anda kindlatel kellaaegadel, kusjuures menüüs sisalduks iga päev vähemalt üks täiemahuline eine (s o midagi toitvat kui võileib). Isikutele, keda peetakse politseis kinni enam kui 24 tundi, tuleb iga päev võimaldada vabas õhus viibimine.

Mitmed CPT delegatsioonide külastatud politsei arestimajad ei vasta neile miinimumnõuetele. See ruineerib hiljem kohtu ette toodavaid vahistatuid. Liiga sageli tuuakse inimesed kohtu ette pärast ühe või enama päeva veetmist nõuetele mittevastavates või räpastes arestikambrites, ilma et neile oleks antud piisavalt puhkust, toitu ning pesemisvõimalust.

48. Politsei kohustus vahialuste eest hoolitseda hõlmab ka vastutust nende *ohutuse ja füüsilise puutumatus* tagamise eest. Sellest tulenevalt on kinnipidamistsoonide nõuetekohane järelevalve politsei otsene kohustus. Tuleb tagada, et politseis kinnipeetavatel oleks alati võimalus järelevalveametnikega suhelda.

Paljudel juhtudel on CPT delegatsioonid avastanud, et politsei arestikambrid paiknevad liiga kaugel politseinike tööruumidest, ning et kambrites puudub häiresignalisatsioon (näiteks appikutsesüsteem). Sellistes tingimustes on suur tõenäosus, et intsidentidele (vägivald kinnipeetavate vahel, enesetapukatsed, tulekahjud jmt) ei reageerita õigel ajal.

49. CPT on märganud mõne riigi praktikast tulenevaid kõhklusid politseiasutuse eri osakondade (narkootikumid, organiseeritud kuritegevus, terrorismivastane võitlus) arestikambrite otstarbekuse suhtes, mille personaliks on sama osakonna ametnikud. Komitee leiab, et sellest tuleb loobuda *keskse arestimaja* kasuks, mille personal on saanud kinnipidamisasutuses töötamiseks eriväljaõppe. Kahtlemata aitab see väärkohtlemist ennetada. Ka annab operatiivosakondade vabastamine kinnipeetavate valvamisest juhtimis- ja logistilisi eeliseid.

¹ Politseikambrite suuruse kohta vaata ka CPT 2. üldaruande (CPT/Inf (92) 3) lõiku 43.

50. **Politseiasutuste kontrollimine sõltumatu organi poolt** võib oluliselt kaasa aidata politseis kinnipeetavate väärkohtlemise ennetamisele ning laiemalt ka rahuldavate kinnipidamistingimuste tagamisele. Et nimetatud organi külastused oleksid tõhusad, peavad need olema nii regulaarsed kui etteteatamata ning organil peab olema võimalus küsitleda kinnipeetavaid eraviisiliselt. Külastuse käigus tuleb igakülgset uurida kinnipeetavate kohtlemist: aresti protokollimist, vahistatute teavitamist nende õigustest ja nende õiguste (eriti lõikudes 40 - 43 viidatud õiguste) tagamist, kahtlusaluste ülekuulamisreeglite kohaldamist ning kinnipidamise olmetingimusi.

Nimetatud organi uurimistulemused tuleb edastada mitte ainult politseile, vaid ka politseist sõltumatule asutusele.